

Nový zámok

Vítame Vás v jednej z 8 expozícií Slovenského banského múzea, v objekte Nového zámku s expozíciou Protiturecké boje na Slovensku.

Dominanta Banskej Štiavnice je známa aj pod názvom *Nový hrad*, *Panenský*, alebo *Dievčenský* hrad (nachádza sa na Frauenbergskom kopci) a bola postavená v čase tureckého nebezpečenstva v roku 1564, z financií mesta, príspevím bohatých mešťanov, majiteľov baní a hút, najmä rodiny Rösselovcov.

V tejto hranolovitej veži, so štyrmi okrúhlymi nárožnými dvojposchodovými baštami, sa po skončení tureckých vojen nachádzalo až do pol. 18. stor. skladisko pušného prachu pre banskoštiavnické baníctvo, neskôr tu sídlila protipožiarna hliadka. Z tohto obdobia sú známe tzv. "živé hodiny"- strážnici každú štvrt'hodinu trúbením a každú celú hodinu údermi na zvon oznamovali presný čas a zároveň potvrdzovali svoju stálu bdelosť a pozornosť. Pevnosť Nový zámok, ako hlavná obranná bašta pred Turkami, tvorila súčasť hlavného opevnenia mesta spolu s ďalšími fortifikačnými objektmi.

Nový zámok zároveň plnil funkciu strážnej veže - vartovky. Bol súčasťou protitureckej vojenskej signalizačnej sústavy Jednoty stredoslovenských banských miest (7 známych banských miest – Pukanec, Nová Baňa, Banská Štiavnica, Banská Belá, Kremnica, Banská Bystrica a Ľubietová), ktorá siahala od Levíc až po Ľubietovú.

Projektantom stavby bol Pietro Ferrabosco, taliansky architekt v službách viedenského dvora, známy z podobnej činnosti v oblasti banských miest, ale i strednej Európy.

Názov vyplynul z existencie staršieho fortifikačného objektu v meste, keďže v rokoch 1546 - 1559 prestavali pôvodný farský kostol na protitureckú pevnosť (dnešný Starý zámok), novú pevnosť nad mestom pomenovali Novým zámkom.

Ako múzeum bol Nový zámok sprístupnený v roku 1971, expozícia sa nachádza na štyroch poschodiach.

1. poschodie

Porážka uhorského vojska pri Moháči v roku 1526, vojenské konfrontácie v južných oblastiach Slovenska, obsadenie Budína (1541), sústredenie pozornosti Turkov na stredoslovenskú banskú oblasť si vynútili budovanie organizovanej obrany ohrozených oblastí.

Diapozitív na paneli pri dverách zachytáva bitku pri Moháči, ktorá sa uskutočnila 29. augusta 1526. V tejto bitke bolo uhorské vojsko na hlavu porazené, zahynul aj uhorský kráľ Ľudovít II. Jagelovský. Bitkou pri Moháči sa začala tzv. 150 ročná vojna medzi Uhorskom a Tureckom. Turci sa snažili podmaniť stredoslovenské banské mestá z dôvodu ich nerastného bohatstva – zlata, striebra, medi. V Banskej Štiavnici boli v rámci príprav na obranu, okrem prestavaného farského kostola na protitureckú pevnosť, vybudované na prístupových cestách obranné brány (jediná, ktorá sa dodnes zachovala sa nazýva Piargaska brána – je viditeľná aj zo 4.poschodia Nového zámku). Významnú obrannú úlohu malo i Staré mesto s rozsiahlym valovým opevnením, vrch „Scharfenberg“ (od 18.stor. Kalvária), Sitno, ale ústrednou protitureckou pevnosťou sa stala renesančná stavba Nového zámku, postavená v rokoch 1564-1571. Na čele štiavnickej domobrany stál richtár a dvadsaťštyričlenná vojenská rada. V r. 1564 sa banské mestá dohodli na spôsobe obrany – napr. na rozmiestnení vojenských oddielov, ktoré mali oznamovať pohyb nepriateľa pomocou svetelných a zvukových signálov.

Na prvom poschodí sa nachádzajú ukážky výzbroje z obdobia protitureckých bojov, ktorá bola súčasťou vybavenia každej protitureckej pevnosti:

Vľavo: bubny, hlásna trúba s nápisom „Hlásnica z Panenského zámku“, bojové sekery, zápalné vence a palice obtočené konopnými šnúrami, ktoré sa namáčali do oleja alebo smoly a po zapálení boli hádzané z hradieb na turecké vojsko, pušky – arkebúzy, tzv. hákovnice, ťažké ručné palné zbrane jednohlavňové, dvojhľavňové. Názov hákovnica získali podľa háku v prednej spodnej časti pušky, ktorým sa zachytávali v strielňach a tým sa tlmil spätný náraz výstrelu a tiež umožnil jednoduchšiu manipuláciu s touto zbraňou. Všetky tieto zbrane boli nabíjané odpredu ústím hlavne, nabíjanie bolo zdĺhavé a streľba pomalá. Obsluhu jednej zbrane tvorili zvyčajne viacerí muži.

Vľavo je umiestnené vápencové lavabo s osmanskými motívami na čelnej strane, zo 16.storočia. Lavabo bolo nájdené v blízkosti kostola v Hontianskych Nemciach a slúžilo na očistu končatín pred bohoslužbami. Vedľa lavaba sú umiestnené plastiky Turkov v životnej veľkosti (priemerná výška Turkov bola 155 cm), z druhej polovice 18.stor. Autorom pôvodného diela je taliansky sochár a rezbár Dionýz Stanetti (projektoval aj morový stĺp na Námestí sv. Trojice).

Na paneloch sú umiestnené kópie rytín miest s opevnením – Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Zvolen, Krupina.

Vpravo: zvláštnu pozornosť si zasluhuje 7-hľavňové delo zo 16.storočia, tzv. organ, ktoré bolo pôvodne umiestnené pred vstupom do Starého zámku.

Pred delom je umiestnený zvukový mažiar, pomocou ktorého bol signalizovaný pohyb Turkov. Jeden výstrel znamenal, že boli spozorovaní Turci, dva výstrely oznamovali že sa približujú a tri výstrely z mažiara znamenali už bezprostredné nebezpečenstvo.

Vo vitrínach sú uložené faximile výhražného listu agu Sulimana, listu J. Ďurčanského, listu M. Prosenovského, fotokópie hrdinských piesní a Vojenského poriadku stredoslovenských banských miest.

2. poschodie

Poschodie je rozšírené o 4 nárožné bašty. 2 bašty sú zariadené **orientálne** a sú dokladom neustálej mobility tureckých vojsk. Inštalované sú rôzne nápojové súpravy, vodné fajky, taburetky, ohrievadlá, koberce s orientálnymi motívami a pod. Jedna z orientálnych bást je vybavená hudobnou projekciou v podobe originálnej janičiarskej melódie.

Bašta za schodiskom je zariadená ako **strážnica uhorského vojska**, v nej opäť môžete počuť dobové piesne s vojenskou tematikou (za hudbu ďakujeme zoskupeniu Musicantica Slovaca). V bašte uvidíte základné vojenské a úžitkové vybavenie – halapartne, pušky – muškety, šable s pošvami, brnenie, železné náboje do hákovníc, diel, šípy, vojenský mažiar, ktorého dostrel nebol veľký, a preto sa používal pri útoku na nepriateľa ukrytého za hradbami alebo prírodnou prekážkou. Na paneli sa nachádzajú kópie (podľa originálu z pol. 17.stor., stredná Európa) pešiackeho meča so závesníkom tzv. bandalierom, na ktorom je upevnených 12 drevených odmeriek na pušný prach (tzv. 12 apoštolov), kožený vačok na olovené projektily a malá prachovnička na zápalný prach, okrem toho sa tu nachádza zásobná prachovnica na pušný prach s odmerkou, furketa – drevená palica s vidlicou na opretie muškety.

Zbierkové predmety dokumentujúce **Dobrovoľný hasičský zbor** (DHZ) v Banskej Štiavnici sú inštalované v priestoroch severozápadnej bašty Nového zámku.

V Banskej Štiavnici bol DHZ založený r. 1873, v Banskej Hodruši r. 1875, v Banskej Belej r. 1878, v Štefultove r. 1904.

Avšak najstarší známy požiarň poriadok Banskej Štiavnice (nazývaný aj „nový“), pochádza už z roku 1752, mal 25 bodov a bol záväzný pre každého občana mesta. Jeden z bodov stanovuje presné povinnosti strážnikov na Novom zámku. Po spozorovaní ohňa ich povinnosťou bolo biť na zvon, trúbiť a tlčiť na bubon. Cez deň bola stanovená povinnosť mávať v smere ohňa požiarňou zástavou, v noci horiacou fakľou alebo lampou, na potvrdenie bdlosti bolo ich povinnosťou každú štvrt'hodinu trúbiť na všetky svetové strany (už spomínané *živé hodiny*).

Oficiálne sa činnosť Dobrovoľného hasičského zboru v Banskej Štiavnici začala 25. júla 1873, na podnet rytiera Lothara Ritiera von Berkse, cisárskeho a kráľovského podplukovníka 11. dragúnskeho pluku.

História zboru je zachytená v „Pamätnej knihe DHZ Banskej Štiavnice“, ktorá bola spísaná kronikárom zboru Jozefom Osvaldom v roku 1937 a patrí jej významné miesto v tejto expozičnej časti Nového zámku.

Inštalovaná je aj vzácna hasičská zástava z roku 1877 (v zbierkovom fonde SBM sa nachádza aj pôvodná zástava z roku 1873), ktorú darovalo mesto zboru po dobrovoľnej zbierke. K pozoruhodným exponátom expozičnej časti patria aj slávnostné hasičské prilby zakladajúcich členov zboru z poniklovaného bieleho a zlatého kovu s mohutným hrebeňom. *Rovnošata členov hasičského zboru* sa skladala: tmavomodrá blúza s červeným golierom, plátenné nohavice s červeným pruhom, kožená čiapka.

Medzi exponátmi nechýbajú predmety hasičskej výstroje, členské preukazy, spolkové pečiatky, odznaky, medaile, rovnošaty, plastiky sv. Floriána – patróna hasičov, ale aj napr. model ručnej hasičskej striekačky vyhotovený ľudovým umelcom V. Červeňom v roku 1979, podľa prvej banskej protipožiarnej striekačky na Slovensku, zostrojenej Jozefom Karolom Hellom v roku 1738 v Banskej Štiavnici.

Uprostred poschodia, na paneloch, sú umiestnené turecké sečné aj strelné zbrane, takisto aj zbrane rakúsko-uhorských vojakov. Obávané turecké sečné zbrane jatagany, sú umiestnené v prvej vitríne. V nízkych zasklených vitrínach sú archeologické nálezy z hradu Fil'akovo a Sobôtka, ktoré boli obsadené Turkami.

Na stenách visia obrazy členov rodiny Koháryovcov Štefana a Wolfanga, ktorí sa vyznamenali v bojoch proti Turkom. Za tieto služby ich panovník odmenil panstvami neďaleko Banskej Štiavnice a to v Sv. Antone a Čabradi.

Diapozitív vľavo od schodov v strede zachytáva postup tureckých vojsk pri obliehaní miest a pevností. Turci sa postavili v radoch okolo pevnosti, tieto jednotlivé rady krúžili v protismere, tým miatli nepriateľa o svojom počte a tak sa niektoré mestá a pevnosti dobrovoľne vzdali (tento spôsob nemohli využiť v hornatom kraji). Ostatné diapozitívy zachytávajú rôzne výjavy zo života tureckých aj uhorských vojakov.

3. poschodie

Na tomto poschodí sú vo vitrínach turecké výhražné listiny, ktoré Turci písali obsadeným mestám pri oneskorení odovzdania dane, ale aj neobsadeným banským mestám, aby sa im dobrovoľne vzdali. Znak na začiatku listu (tugra) znamená, že list bol písaný v mene sultána. O Turkoch je známe, že píše opačne ako my – z prava do ľava.

Napr. takýto list napísal námestník novohradského bega Veli 15.12. 1571 aj Banskej Štiavnici – „Tento list buď daný štiavnickému richtárovi a mešťanom, všetkým osobne, obci, do vlastných rúk buď daný.“

Vľavo na stene visia ručne maľované strelecké terče na dreve z Banskej Štiavnice z 18. a 19. storočia. Sú pamiatkami na strelecké bratstvá či spolky, so začiatkom ich existencie už v 16. stor. (v B. Štiavnici založený v r. 1547), v súvislosti potreby cvičenia obyvateľstva v streľbe pred hroziacim tureckým nebezpečenstvom. Neskôr slúžili štiavnickým mešťanom pre zábavu (v zbierkovom fonde SBM sa nachádza 218 terčov, časť sa nachádza v expozícii Starého zámku).

Pozoruhodný je model hradného dela, ktorého veľkosť si môžete predstaviť podľa kamenných gúl, ktoré sa do neho používali. Takýchto diel bolo do roku 1848 tu v okolí Nového zámku rozmiestnených až 21 a boli namierené na prístupové cesty od Svätého Antona a Štiavnických Baní. Na podstavci sú kamenné delové gule rôznych veľkostí, náboje do pušiek, do hákovníc, šrapnely s malými železnými guľkami s pušným prachom, hroty proti jazde, strmene, ostrohy, atď. Hroty sa rozsypali po bojisku, zapíchávali sa koňom do nôh, tým bola jazda z bojov vyradená.

Na stenách visí obraz Štefana Koháryho (otca Štefana a Wolfganga), cisárskeho generála, ktorý zahynul vo víťaznej bitke pri Leviciach v roku 1664 (rod vlastnil sídla: hrad Čabrad', Muráň, kaštieľ Svätý Anton) a obraz Mikuláša Pálffyho. Bol najvýznamnejším veliteľom v 15-ročnej vojne proti Turkom. V roku 1593 sa zúčastnil bojov pri Pákozde a prispel k víťazstvu cisárskych vojsk, bol pri obliehaní Stoličného Belehradu, dobyl viaceré pohraničné hrady a pevnosti (Fil'akovo, Divín, Modrý Kameň, Sečany, Dregel', v roku 1594 Novohrad, 1595 Štúrovo, Vyšehrad, 1596 Vacov, 1598 Ráb, Tata, Vespřim, Palota, Nagyvászony, 1599 bojoval pri Stoličnom Belehrade, Budíne a Pešti).

Obrázok na paneli vpravo hore zachytáva podpis mierovej dohody, ktorú podpísali v roku 1699 v Karlovaci, po víťazstve cisárskych vojsk pod vedením Eugena Savojského v bitke v r. 1697 pri Zente. Touto zmluvou sa ukončila 150 ročná vojna medzi Tureckom a Uhorskom.

4. poschodie

Záujem Turkov neustále pútal Balkánsky polostrov a začiatkom 15. storočia sa im podarilo obsadiť dnešné územie Bulharska a Rumunska. Neskôr zaútočili na južnú časť Uhorského kráľovstva a obsadili jeho značnú časť. Po historickej bitke pri Moháči v r. 1526, v ktorej bola porazená uhorská armáda, Turci postupovali ďalej. Postup Turkov sa podarilo dočasne zastaviť až v r. 1529, keď neúspešne dobýjali Viedeň.

Sultán Sulejman I. v roku 1541 obsadil Budín a Slovensko sa stáva útočiskom utečencov pred Turkami. V dedinách juhozápadného Slovenska, vyľudnených epidémiami a vojnami na začiatku 16. stor., sa začali usadzovať Chorváti, ktorí opustili svoje domovy v dôsledku neustálych tureckých útokov. Obyvateľstvo, väčšinou odkázané samo na seba, začalo organizovať vlastnú obranu. Mestá sa opevňovali, stavali sa strážne veže a na blížiacich sa Turkov upozorňovali vatry a výstražné signály. Počas vojny vpadli na územie Slovenska aj spojenci Turkov Krymskí Tatári a územie stredného Slovenska úplne vyplienili.

V centre pozornosti na poschodí sú mapy, ktoré poskytujú bližšie informácie o pohybe tureckých vojsk na našom území.

Prehliadka expozície končí unikátnym pohľadom na Banskú Štiavnicu s možnosťou porovnania s kópiami starých vedút a fotografií mesta s okolím.